

- присвяченої 80-річчю від дня народження академіка Омеляна Прицака. – Київ, 1999. – С. 43–44.
3. Бондаренко К. Шелковый шлях : украинско-китайские пути прокладывались тысячелетиями / Кость Бондаренко // Профиль. – 2010. – № 35 (153). – С. 58–62.
 4. Дубаев М. Л. Харбинская тайна Рериха. Н. К. Рерих и русская эмиграция на Востоке / М. Л. Дубаев. – М. : Издательство духовной литературы ; Сфера, 2001. – 576 с.
 5. Звідомлення про працю Української Національної Кольонії в Маньчжу-Ді-Го. – Харбін : Друкарня «Рекорд», 1937. – 84 с.
 6. Курас Л. В. Украинская этническая группировка в Харбине в 1930-е гг. в освещении советской разведки / Л. В. Курас // Исторические чтения на Лубянке. 1997 год. Опыт деятельности советских органов госбезопасности. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fsb.ru/history/read/1997/kuras.html>. – Назва з екрана.
 7. Марченко Т. Лексика першого українсько-японського словника А. Діброви та В. Одинця / Т. Марченко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. – 2006. – № 11. – С. 10–11.
 8. Мелихов Г. В. Маньчжурія далека і близька / Георгій Васильевич Мелихов. – М. : Наука, 1991. – 317 с.
 9. Попок А. Діяльність української преси на Далекому Сході [Електронний ресурс] / А. Попок // Альманах УНСоюзу на 1998 р. – Парсіппані–Нью-Йорк, 1997. – С. 196–208. – Режим доступу: <http://apopok.narod.ru/presa.html>. – Назва з екрана.
 10. Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. / А. А. Попок // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 54–68.
 11. Попок А. З історії діяльності Товариства «Просвіта» на Далекому Сході / А. Попок // Визвольний шлях. – Лондон, 2000. – Кн. 11. – С. 84–90. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apopok.narod.ru/Prosv.html>. – Назва з екрана.
 12. Попок А. Українське театральне та хорове мистецтво на Далекому Сході у ХХ ст. // Визвольний шлях. – 2001. – Кн. 7. – С. 114–128. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apopok.narod.ru/teatr.html>. – Назва з екрана.
 13. Світ І. Українсько-японські взаємини 1903–1945 (Історичний аналіз і спостереження) / Іван Світ. – Нью-Йорк : Українське історичне товариство, 1972. – 371 с. – (Серія: Мемуаристика, ч. 3).
 14. アミリヤノユイチ・ロマン [Без назви] 哈爾濱 : ウクライナ人移民事務局、康德六年 [1939] – 34 p., 8 il.

S. Kapranov

ABOUT UKRAINE IN JAPANESE: THE HARBIN UKRAINIANS' LITTLE KNOWN EDITION

The article is dedicated to a brochure, published by the cultural workers of the Ukrainian diaspora in Harbin in 1939. This edition is an important document of the cultural relations between the Ukrainians and the Japanese. In this article, the brochure is being put into scholarly use for the first time. For better understanding of the context, the article includes a short outline of the history of the Ukrainian diaspora in Harbin.

Keywords: Ukrainian-Japanese relations, Ukrainian diaspora, Harbin, Manchuria.

УДК 008:687:159.928.28

Нікішенко Ю. І.

КОСТЮМ ЯК МОЖЛИВИЙ ОБ'ЄКТ ПЕРЕОЗНАЧЕННЯ В КУЛЬТУРІ

Статтю присвячено одній зі сторін функціонування костюму в культурі як візуальній знаковій системі. Автор розглядає цю проблему з позицій того, наскільки може змінюватися знаковість костюму як комплексу в цілому та окремих його складників і у яких випадках таке стається.

Ключові слова: костюм, вбрання, культура, візуальна знакова система, переозначення.

Навряд чи костюм можна віднести до тих увагу дослідників. Ми можемо згадати праці, явищ культури, що мало привертають до себе присвячені його історії, художнім особливостям,

специфіці крою та функціональним властивостям, етнічним традиціям тощо. Без сумніву, перед нами одна з найбільш репрезентативних та інформативних категорій культури. Костюм несе в собі величезну кількість інформації як про свого безпосереднього господаря, так і про всю культуру в цілому, починаючи від рівня розвитку технологій та способу життя і закінчуючи естетичними нормами та релігійними приписами. Власне, костюм належить до групи найдавніших невербальних знакових систем, створених культурою, і те, у який спосіб він функціонує у конкретному соціумі, може багато розповісти про культурну ситуацію в ньому.

Функціональним особливостям костюму присвячено достатню кількість праць, де здебільшого аналізуються його етнознакові чи етнорегіональні функції (такий напрям, зокрема, домінує в українській науковій традиції, це стосується як етнологів, так і мистецтвознавців), або ж функції в культурі у цілому [2–6]. Ми пропонуємо дещо інші напрями дослідження, а саме: звернутися безпосередньо до функцій костюму як знакової системи та з'ясувати, наскільки у такому випадку можлива зміна знаковості його окремих елементів і чи подібне переозначення загалом вірогідне, а також виокремити основні ситуації, коли костюм може перетворитися на об'єкт переозначення.

Такий підхід до проблеми вимагає визначення ключових напрямів, за якими варто проводити дослідження. Насамперед необхідно зрозуміти, у яких випадках культурна традиція припускає або вимагає переозначення костюма і чи буде це весь комплекс вбрання в цілому, чи окремі його компоненти. Також необхідно виділити ті складники костюма, що частіше за інші можуть потрапляти під переозначення. Важливо з'ясувати, за яких умов може відбуватися переозначення і наскільки це залежатиме від конкретної людини чи буде детерміноване загальнокультурною традицією. І, зрештою, необхідно визначити – наскільки стійкими можуть бути подібні переозначення в часі і чи закріплюються вони у певний спосіб на рівні традиції. Що ж до того, чи сам костюм може переозначувати людину, то в контексті зазначених вище проблем питання стоятиме про те, наскільки загалом можливе подібне переозначення, у яких випадках воно відбувається і яку роль у цьому відіграє суспільство, з одного боку, й людина – з другого, а також настільки стійким може бути такий варіант переозначення. Отже, основним нашим завданням буде у першу чергу виокремити основні напрями, на яких варто зосередитися при подальшій роботі над цією проблемою.

Фактично, всі зазначені вище аспекти цього питання фокусуються на сигніфікативній або

визначально-розпізнавальній функції костюму. Вбрання, як чітко сформульований комплекс візуальних знаків, фіксує людину в межах її культурної традиції. Воно позначає її етнічне походження, соціальний та сімейний статус, рід занять тощо, а прочитується ця інформація через специфічний у кожному випадку добір складових елементів комплексу одягу та доповнень (аксесуарів), що є усталеною нормою для певної культурної традиції, яка може бути не лише етнокультурною, але й культурно-регіональною, релігійною, суспільною. Відповідно, звертаючись до проблеми можливого переозначення костюма як певного культурного об'єкта та складника візуальної знакової системи, ми зачіпаємо значний комплекс норм, традицій та приписів, що регламентують його функціонування як інформативної складової внутрішньокультурних та міжкультурних контактів. То ж першочергово звернемось до визначення випадків за яких відбувається і у який спосіб проявляється переозначення, а також – чи стосуватиметься це костюма в цілому чи окремих його складових частин.

Відомо, що в межах культурної традиції костюм формується як певний комплекс вбрання, яке відповідає головним культурним засадам та визначає відносини на рівні «свій-чужий». Таким чином першочергово виокремлюються «свої» елементи, що й становлять основу розпізнавальної функції костюма. Це ті частини вбрання, що функціонують як візуальна знакова система і перетворюють костюм на текст, за яким і відбувається розпізнання. Що у такому разі може потрапити під переозначення? На нашу думку, це передовсім саме ті деталі, що несуть іншочкультурну інформацію і щодо яких існує стійке неприйняття, оскільки вони ототожнюються із «чужим». Іншим таким елементом костюма можуть стати запозичені елементи вбрання, але вже переосмислені і задіяні на певних умовах. Саме ці дві групи потрапляють під переозначення найчастіше. Яким же буде переозначення у такому разі і в чому це проявлятиметься? Щодо іншочкультурних (іноетнічних) елементів, то на загальному рівні спочатку зазвичай простежується негативне або зверхнє ставлення до них, оскільки вони відображають ту саму інакшість, яку необхідно відокремити від «свого» і весь чужий комплекс костюма набуває характеристик негативного. Це той аспект, що можемо визначити як візуальний в результаті першого візуального контакту з «чужим», котре рідко сприймалося позитивно. Досить згадати, як за античності сприймали комплекс вбрання кочових та «варварських» народів, що не був драпірованим, а складався зі штанів та сорочки. Для представників античного світу він став ознакою

варвара, тобто набув негативної конотації. Культурна традиція переозначила його відповідно до власних нормативів і віднесла до категорії негативного. Лише згодом цей комплекс перетворився на основу чоловічого вбрання і посів домінуючу позицію в одязі сучасних європейців. Отже, маємо варіант візуального сприйняття чужого комплексу вбрання та переозначення його на рівні культурної традиції.

Інший варіант подібного переозначення – номінативний або термінологічний. Це використання назви окремих складових костюма чужинців задля позначення «неправильних» або незугарних елементів власного комплексу вбрання. Прикладом його можна вважати, зокрема, часте використання в українському повсякденні слова «лапсердак» як глузливої назви верхнього одягу, що виглядає неоковирно, погано сидить тощо (лапсердак – частина традиційного одягу єврейського населення Східної Європи [1, 230]). Власне, як бачимо, на дуже загальному рівні, переозначення зазвичай стосується костюма через зміну позитивного знака на негативний, що першочергово визначається інакшістю або чужерідністю певного комплексу вбрання.

Номінативний аспект як спосіб переозначення зустрічаємо і в тих випадках, коли йдеться про окремі компоненти власного костюма. Найчастіше це відбувається, коли йдеться або про застарілі варіанти одягу чи матеріалів, з яких цей одяг виготовлено, або ж коли запозичення стосуються окремих деталей костюма. Застарілі елементи комплексу у даному випадку є найкращим прикладом. Приміром, поняття «рубище», яким зазвичай прийнято позначати одяг брудний, подертий, старий. Саме слово походить від того ж кореня, що й російське слово «рубаха» і пов'язане з відрізуванням тканини («відрубанням»). Тобто спочатку, можливо, йшлося про зшитий на відміну від драпированого одяг, але вірогідно, що крій такого одягу був досить примітивний або ж комплекс складався з невеликої кількості дуже простих елементів, через що, зрештою, це поняття змінило свою знаковість і стало позначенням не одягу взагалі, а саме одягу бідного, незугарного. Подібний приклад можна навести відносно тканини, що активно використовувалася у виготовленні одягу східними слов'янами наприкінці I тис. н. е. і називалася «сермяга» [7, 31]. Пізніше цю назву і похідні від неї терміни застосовувались, аби позначити селянське походження, бідність, неосвіченість.

Аналогічний варіант можемо бачити на прикладі використання поняття «порти» або «портки». Російською цим словом позначали низькоякісний одяг простолюдинів, також воно вживалося для зневажливого позначення чоловічих штанів у тих же простолюдинів або ж штанів по-

ганого крою чи низької якості. У давньоруські часи поняття «порти» позначало одяг загалом, але поступово перейшло у категорію застарілих і залишилося тільки як глузливе або ж протонародне. Ми бачимо варіант переозначення не лише на рівні термінологічному, а й соціальному: те, що колись було одягом взагалі, перетворюється на одяг лише для нижчих верств населення, при тому, що в ремісничій термінології слово «порти» залишилося і як частина назви професії (рос. «портной») і як назва майстра низької кваліфікації (поняття «партач» походить від назви того ж кравця).

На рівні якості використаного матеріалу переозначення костюма може відбуватися із розвитком технологій. Ми вже наводили назву «сермяга», але подібні варіанти трапляються в різних культурних традиціях та історичних епохах. Розглянемо, наприклад, використання такого матеріалу як ситець. Це бавовняна тканина, яку тривалий час, як і решту бавовняних тканин, імпортували з Індії. Коли вирощування бавовни європейськими колонізаторами у Новому Світі лише розпочиналося, ситець був досить дорогим, плаття з нього одягали дружини плантаторів, а більша частина населення як колоній, так і Старого Світу, носила одяг з льону чи конопель. Але у XIX ст. вирощування бавовни стало основою галуззю економіки американського Півдня, а ткацька промисловість Англії завдяки новим технологіям отримала додаткові можливості, і ситець стає однією із найпоширеніших, а відтак і найдешевших тканин, що перетворило його з престижної на непрестижну, ситцеве вбрання стає ознакою простоти і неможливості, а у Британії цю тканину навіть використовують для оббивання стін (англійський стиль інтер'єрного декору другої половини XIX ст. «чінц» [1, 380]). Переозначення костюма сталося через тканину, яка декларує соціальний статус хазяїна одягу та його фінансові можливості (від належності до заможних верств на початку і до простолюдинів наприкінці). Тобто у подібних випадках переозначення може відбуватися на візуальному і термінологічному рівнях.

Звернемося тепер до можливих варіантів переозначення запозичених елементів костюма. Як відомо, подібні запозичення відбуваються з різною швидкістю, все залежить від того, на якому рівні культури, у якій соціальній верстві та у який історичний період це відбувається. Найповільніше змінюється традиційне або ж етнічне вбрання, найшвидше – модне. І в тому і в іншому випадках маємо справу з тією функцією костюму, що відповідає за розпізнавання та позначення людини в соціумі, тільки в традиційному костюмі це насамперед визначення «своїх», а в модному – скоріше соціальна мімікрія (бажання

«не відстати», «злитися» з іншими у володінні останніми новинками). Тому щодо модного костюма – він скоріше сам переозначає людину, а от деталі костюма етнічного, якщо вони проникали до іншої культурної традиції, та елементи костюма модного, що включалися до традиційного костюма, не могли не потрапити під певні переозначення. Запозичення в етнічному костюмі відбуваються повільно і дуже виважено, оскільки інакше втрачається сам сенс існування подібного вбрання як важливої етнокультурної категорії. Тому запозичуються лише окремі елементи і їх пристосовують функціонально до власних традицій, переозначаючи відповідно до них. Приміром, в українському костюмі в жіночому комплексі є плечовий безрукавний сильно приталений елемент, що на Наддніпрянщині має назву «керсетка». Неважко здогадатись, що назва походить від слова «корсет», яким позначали «пристрій» для деформації або трансформації жіночого тіла (спочатку відповідно до релігійних приписів, а потім відповідно до модних тенденцій). Ми ж маємо перед собою верхній одяг, що підкреслює лінії жіночого тіла, але не деформує його, причому подібні елементи зі схожими функціями можна побачити в костюмах багатьох європейських народів. Тобто у цьому випадку наявний приклад використання назви, що переозначена традицією і застосовується до власної деталі вбрання.

Інший варіант переозначення – функціональний, його можемо знайти, приміром, у використанні таких елементів загальнокавказького костюму, як черкеска та башлик у російському побуті та костюмі XIX – початку XX ст. Ці елементи вбрання у XIX ст. поступово вкоренилися в російському побуті і почали власне життя, включаючись до інших комплексів одягу і набуваючи нового значення. Так, черкеска стає популярним варіантом верхнього чоловічого одягу для полювання й навіть частиною військової уніформи. Те ж саме стосується і башлика, своєрідного каптуроподібного головного убору з довгими лопатями, які можна було використовувати на кшталт шарфа. Його бачимо у гімназичній формі для хлопчиків, як частину зимового комплексу, а також в уніформі військових, як частину офіцерського обмундирування на межі XIX – XX ст. Аналогічний приклад можна навести відносно халата, що на Сході від Китаю та Монголії і до Туреччини є верхнім одягом, а у Європі початку XIX ст. перетворюється на одяг суто домашній через його вільний крій, що асоціювався у європейській традиції з комфортом та приватністю, з хатнім затишком та відпочинком. Відповідно, халату знайшли місце в домашньому побуті, виходячи з його інакшості стосовно звичного європейцям костюма.

У XX ст. можемо бачити приклади поєднання різних варіантів та способів переозначення костюма та окремих його компонентів, що першочергово пов'язується зі швидким поширенням модних тенденцій на різні верстви населення та зі зміною окремих суспільних та соціальних стандартів. Саме мода дає нам найбільшу кількість переозначень у костюмі, що проявляються у різний спосіб. Тут ми найчастіше зустрічаємо також і використання костюма як переозначувального чинника. Переозначення костюма та його складових частин у моді XX ст. має багато напрямів. Мабуть, один із ключових – гендерний, коли елемент починає використовуватися представниками іншої статі й включається в їх комплекс вбрання як звичайна деталь. Типовий приклад цього – жіночі брюки, що, починаючи з часів I світової війни, поступово і міцно входили до жіночого комплексу вбрання. Століттями брюки ототожнювались із чоловічим началом, виступаючи свого роду гендерним маркером, відповідно, жінки, котрі їх носили жорстко засуджувалися, але соціальні та культурні процеси XX ст. переозначили цю деталь костюма, включивши її до комплексу жіночого одягу. Також до жіночого вбрання у 1930-х роках увійшло взуття на підшві під назвою «танкетка», у цьому випадку має місце номінативне переозначення (військова термінологія переозначається через жіноче взуття). У другій половині XX – та на початку XXI ст. з'являється ще більше варіантів подібного переозначення, яке частково можна пояснити модою на епатаж та певними впливами субкультурних традицій. Але назагал це, як правило, варіанти переходу окремих елементів комплексу костюма до вбрання протилежної статі з відповідним переозначенням гендерної функції речі.

Окремо, на нашу думку, варто зазначити ритуальні варіанти переозначення костюма. Вони становлять невід'ємну частину як етнокультурних традицій, так і культури повсякдення Старого і Нового Світу. Це самостійна і важлива складова функціональних особливостей костюма, серед яких можна побачити і символізм матеріалів, з яких виготовлено окремі елементи вбрання, і варіанти травестії (перевдягання в одяг протилежної статі), і поняття «нове-старе». Цей напрям розкриває досить широкий спектр фактів, вартих детального дослідження, тому ми лише згадуємо про них.

Як бачимо, навіть такий побіжний аналіз цієї проблеми показує, наскільки недослідженою вона є. Ми розглянули лише окремі аспекти проблеми, аби виокремити ключові. Зазвичай переозначається не весь костюм, а окремі його елементи, запозичені або іншокультурні. В останньому випадку переозначення матиме скоріше

негативний відтінок, оскільки пов'язане із сигніфікативною функцією костюма. Переозначення запозичених елементів може відбуватися на візуальному рівні, що змінює знак костюма (з позитивного на негативний), номінативному рівні (перенесення назви предмета одягу на інший подібний) та шляхом зміни функцій. Також переозначення може відбуватися всередині культур-

ної традиції стосовно елементів власного костюма, що з різних причин змінюють свій знак. Загалом навіть у такому короткому та узагальненому дослідженні можна бачити, наскільки перспективним є цей напрям, оскільки дає змогу вивчати костюм як знакову систему культури та формування нових підходів у цій царині.

1. Андреева Р. П. Энциклопедия моды / Р. П. Андреева. – СПб. : Литера, 1997. – 411 с.
2. Древняя одежда народов Восточной Европы (Материалы к историко-этнографическому атласу) / [под ред. М. Г. Рабиновича] – М. : Наука, 1986. – 222 с.
3. Каминская М. Н. История костюма / М. Н. Каминская. – М. : «Легкая индустрия», 1977. – 166 с.
4. Кирсанова Р. П. Розовая ксандрейка и драдедамовый платок. Костюм – вещь и образ в русской литературе XIX века / Р. П. Кирсанова – М. : Книга, 1989. – 286 с.
5. Матейко К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 223 с.
6. Ніколаєва Т. Історія українського костюма / Т. Ніколаєва – К. : Либідь, 1996. – 173 с.
7. Седов В. В. Одежда восточных славян VI–IX вв. н. э. / В. В. Седов // Древняя одежда народов Восточной Европы (Материалы к историко-этнографическому атласу) / [под ред. М. Г. Рабиновича]. – М. : Наука, 1986. – С. 30–39.
8. Сидоренко В. И. История стилей в искусстве и costume / В. И. Сидоренко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 475 с.

J. Nikishenko

COSTUME AS A POSSIBLE OBJECT OF THE RESIGNING IN THE CULTURE

The material which is proposed to the readers is devoted to the one of the sides of functioning the costume in the culture. The costume is analysed as a visual sign system.

Keywords: costume, clothes, culture, visual sign system, resigning.